

Nisan/April 2024, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 1, 30-43.

Başvuru/Submitted: 12.12.2022

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1218129

Kabul/Accepted: 05.01.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Yayın/Published: 24.04.2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Özbekistan'ın Yaş Üzüm Dış Ticaretinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü

Güçgeldi Bashimov*

Öz

Ekonomik küreselleşme ile birlikte dünya tarım ürünleri pazarında rekabet her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle ülkelerin dünya tarım ürünleri ticaretinde rekabet edebilirlik düzeyini konu alan çalışmaların sayısında da bir hayli artış görülmektedir. Günümüzde üzüm, dünya ticaretinde önemli yer tutan tarımsal ürünlerden biridir. Özbekistan 1,6 milyon ton ile dünya yaş üzüm üretiminde hatırı sayılır ülkelerden biridir. Bu çalışmada Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü seçilmiş ülkeler ile mukayese edilerek analiz edilmiştir. Çalışma 2001-2020 yıllarını kapsamakta olup, veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından derlenmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi kullanılmıştır. Söz konusu endeks araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Özbekistan yaş üzüm ihracatında yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Yıllara göre AKÜ endeks değerleri incelendiğinde Özbekistan'ın rekabet avantajının istikrarlı bir eğilim sergilemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ülke ihracatında pazar çeşitlendirmesinin zayıf olduğu gözlemlenmiştir. Dünya yaş üzüm pazarında karşılaştırmalı üstünlüğün artırılması için üretimde verimlilik ve kalitenin iyileştirilmesi için politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Uluslararası Ticaret, Dış Ticaret, Rekabet, Özbekistan, Üzüm.

Uzbekistan's Comparative Advantage in Fresh Grapes Foreign Trade

Abstract

With economic globalization, competition in the world agricultural products market is increasing day by day. For this reason, the number of studies devoted to the study of the level of competitiveness of countries in the world agricultural trade has increased significantly. Today, grapes are one of the agricultural products that have an important place in world trade. Uzbekistan is one of the important countries in the world's fresh grape production, with a production of 1.6 million tons per year. In this study, Uzbekistan's comparative advantage in fresh grape exports was analyzed comparatively with selected countries. The study covers the years from 2001 to 2020 and the data was obtained from the database of the International Trade Centre. In this study, the Revealed Comparative Advantage (RCA)

* Dr, guyc55@gmail.com, 0000-0003-3944-5499

index was used. This index is widely used by researchers. According to the results, Uzbekistan has a high comparative advantage in fresh grape exports. When RCA index values are examined by year, it is understood that Uzbekistan's competitive advantage does not exhibit a stable trend. In addition, it has been observed that market diversification of the country's exports is weak. In order to increase comparative advantages in the world fresh grape market, it is necessary to develop policies to increase the productivity and quality in fresh grapes production.

Keywords: International Trade, Foreign Trade, Competition, Uzbekistan, Grapes.

Giriş

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel kaygısı, yüksek ekonomik büyüme ve kalkınmayı elde etmek ve sürdürmektir. Bu süreçte ihracat genellikle ekonomik büyümenin motoru olarak kabul edilmektedir (Jalata, 2021: 43). İhracatın ekonomik büyüme için gerekli olduğu ve yoksulluğun azaltılmasında kritik bir rol oynadığına dair yaygın bir kanı bulunmaktadır. İhracat, özellikle dış ilişkilerin kurulmasına yardımcı olması ve önemli bir döviz girdisi sağlaması bakımından tüm ülkeler için her zaman önem arz eden bir konu olmuştur (Nazır ve Saeed, 2016: 47). Son yıllarda uluslararası ticaretin boyutu artarken, küresel pazarlarda rekabet edebilirlik kavramı da uluslararası ticaret sisteminde önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle pek çok devlet, kendi ekonomik kalkınma politikalarını geliştirirken küresel pazarlarda rekabet edebilirliğin hayati önemine vurgu yapmaktadırlar (Safeer vd., 2019: 131). Dolayısıyla önceleri endüstriler arasında yerel düzeyde kullanılan rekabet kavramı, günümüzde uluslararası düzeye yayılmış durumdadır (Munir ve Sultan, 2019: 96-97).

1980'li yıllardan itibaren başlayan dünya ticaretindeki serbestleşme süreci tarım sektörünü doğrudan etkilemektedir (Arisoy, 2020: 286). Tarım ürünlerine olan talebin hızla artması, tarımsal ihracat ve ithalat hacminin genişlemesi dünya tarım ürünleri piyasasında rekabeti tetiklemektedir. 2020 yılında dünya tarım ve gıda ürünleri ihracatı 1,6 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiş ve bu, toplam dünya mal ihracatının yaklaşık %10'una tekabül etmektedir (Pawlak ve Smutka, 2022: 2). Bugün tüm ülkelerde tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve sektörün rekabet edebilirliği önemli konu haline gelmiş durumdadır. Özellikle Çin, Hindistan gibi Asya'daki düşük maliyet imkânına sahip üretici ülkeler karşısında rekabet daha da zorlayıcı olmaktadır. Bu bağlamda, tarımsal ürünlerin rekabet gücünün geliştirilmesi için tarımsal ürünlerin ihracat potansiyelinin belirlenmesi tüm ülke ekonomileri açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle üzüm yüksek katma değeri nedeniyle pek çok ülkenin dış satım yoluyla önemli miktarda gelir elde ettiği tarım ürünüdür. Dünya tarım ürünleri piyasasının giderek artan ölçüde liberalleşmesi sonucu ülkelerin dünya üzüm pazarındaki ihracat performansını konu alan bir dizi çalışmalar yapılmıştır (El-Sawalhy vd., 2008: 656; Nithin, 2016: 143; Bashimov, 2017: 57; Ceylan vd., 2018: 75; Mushair vd., 2020: 37).

Tarımsal ürünler geleneksel olarak Özbekistan'ın dış ticaret yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Özbekistan çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için uygun iklim ve çevre koşullarına sahiptir. Pamuk, buğday, elma, üzüm, kayısı, patates gibi ürünler Özbekistan'ın en önemli tarım ürünleridir. Söz konusu ürünler ülkenin iç talebini karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda ülkenin ihracatında da önemli pay almakta ve ülkeye her yıl ciddi miktarda döviz kazandırmaktadır. Son yıllarda üzüm, kayısı, kiraz gibi meyvelerin ihracatında kayda değer artışlar görülmektedir. Üzüm, Özbekistan'da toplam ihracatın henüz küçük bir kısmını oluştursa da özellikle kırsal alanda nüfusun önemli bir gelir ve istihdam kaynağını oluşturması nedeniyle ulusal ekonomiye dikkate değer katkı sağlamaktadır. Özbek ekonomisi bakımından önem arz eden ve önemi gittikçe artan üzüm meyvesinin küresel pazardaki karşılaştırmalı üstünlüğünü inceleyen ampirik çalışmaların eksikliği mevcut çalışmaya ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Üzümün ülke ekonomisi açısından önemi göz önüne alındığında, Özbekistan'ın dünya yaş üzüm pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğünün belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğün anlaşılması, başarı olasılığı en yüksek sektörleri ve pazarları belirlemede (Granabeter, 2016: 102), politika değişikliklerinin etkilerini belirlemede ve ekonomik refahı tanımlamada yardımcı olacaktır (Ahmad vd., 2021: 719). Bu çalışmada Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü başlıca ihracatçı ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Üzüm ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğün belirlenmesine yönelik bu araştırma, Özbekistan'ın üzüm ihracatında rekabet gücünün istenilen düzeyde olup olmadığı konusunda bir fikir elde edilmesine imkân sağlayacaktır. Ayrıca çalışmanın gelecekte benzer çalışmalar için referans kaynağı oluşturması

beklenmektedir. Bununla birlikte, bu çalışma Özbekistan'ın küresel pazarlara entegre olurken karşılaştığı zorluklar ve fırsatlar hakkında bazı ipuçları sunması bakımından da önem arz etmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Karşılaştırmalı üstünlük kavramı, dış ticaret yapısının açıklanması bakımından uluslararası ticaret teorileri arasında önemli bir kavramı oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin temel varsayımları ilk kez David Ricardo tarafından açıklanmıştır. Ricardo'ya göre uluslararası ticaretin temelini karşılaştırmalı üstünlükler oluşturur (Seyidoğlu, 2013: 8). Ricardiyen teoriye göre, ülkeler karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip oldukları ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalı ve bu ürünleri ihraç etmelidir. Böylece ülkeler uluslararası ticarete rekabet üstünlüğü elde edebileceklerdir. Teoriye göre, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını maliyetler ve teknolojik farklılıklar oluşturmaktadır (Sinanan ve Hosein, 2012: 16-17).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisine bir ilave de 1919'da E. Heckscher ve 1930'da B. Ohlin tarafından yapılmış ve Faktör Donatımı Teorisi olarak adlandırılmıştır. Bu teori karşılaştırmalı üstünlüklere değişik bir yorum getirmekte ve onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Heckscher-Ohlin teoremi, ülkelerin göreceli olarak bol olan üretim faktörlerini yoğun olarak kullanan malları üretip ihraç edeceklerini ileri sürmektedir. Aynı argümana göre ülkeler yurt içinde kıt kaynaklarla üretilen malları ithal edeceklerdir (Seyidoğlu, 1996; Narayan ve Bhattacharya, 2019). Dolayısıyla ülkeler üretiminde uzmanlaştığı malları ihraç ederken, kıt ve pahalı olan malları da ithal edecektir (Bayraktutan, 2003: 177).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin gelişmesiyle birlikte karşılaştırmalı üstünlüğün değerlendirilmesi ticaret teorisyenlerinin ilgisini çekmiştir. Heckscher-Ohlin modelinde bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü ticaret öncesi nispi fiyatlarla belirlenmektedir. Oysa ihracat öncesi veya otarşi durumunda ticaret öncesi nispi fiyatlar incelenemediğinden dolayı Heckscher-Ohlin teorisi bazı zorluklar içermektedir (Utkulu ve Seymen, 2004). Söz konusu zorluklar nedeniyle bir ülkenin uluslararası ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüğü ticaret sonrası veriler kullanılarak belirlenmektedir. Bu nedenle bilim insanları tarafından bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlerin nasıl belirleneceğine ilişkin modeller önerilmiştir. Bunlardan en önemlisi de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksidir. AKÜ endeksi ilk kez Liesner tarafından ortaya atılmış ise de daha sonra Bela Balassa tarafından yeniden tanımlanarak geliştirilmiştir. B. Balassa geliştirmiş olduğu AKÜ endeksini ilk kez 1965 yılında yayınlamış olduğu çalışmasında kullanmıştır (Laurson, 1998: 1). O zamandan beri AKÜ endeksi uluslararası ticarete uzmanlaşmayı ölçme konusunda birçok akademik çalışmalarda kullanılmıştır. Bununla birlikte, AKÜ endeksi ticaret kalıplarındaki yapısal değişim ile politikadaki bir değişikliğin karşılaştırmalı üstünlüğü nasıl etkilediğini belirlemeye yönelik ampirik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Veri Seti

Çalışmada Harmonize Mal Tanımlama ve Kodlama Sistemine (HS) göre ürün sınıflandırması esas alınmıştır. Söz konusu sınıflandırmaya göre yaş üzümün kod numarası HS 080610'dir. Çalışmada Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğü Dünya yaş üzüm ihracatında önde gelen ülkeler (Çin, Şili, İtalya, ABD, İspanya, Hollanda, Türkiye, Peru ve Hindistan) ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmanın ana materyalini 2001-2020 yılları arasındaki 20 yıllık ikincil veriler oluşturmaktadır. Söz konusu veriler Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (www.fao.org), Uluslararası Ticaret Merkezi (www.intracen.org), Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi (www.stat.uz) gibi veri tabanlarından derlenmiştir. Çalışmada kullanılan dış ticaret verileri ABD doları cinsinden ifade edilmiştir. Verilerin analizinde MS Excel paket programı kullanılmıştır.

2.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmacılar ulusların karşılaştırmalı üstünlüğünün ve rekabet gücünün ticaret verilerine dayalı endeksler yardımıyla ölçülebileceğini savunmaktadırlar. Bundan dolayı karşılaştırmalı üstünlüğü ölçmek için araştırmacılar tarafından çeşitli istatistiksel endeksler önerilmiştir. Literatürde en yaygın kullanılan ölçüt ise Bela Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksidir (Balassa, 1965). Ricardocu yaklaşımla hesaplanan AKÜ endeksinin sektör bazında uzmanlaşmayı ölçmede faydalı olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla pek çok araştırmacı bir ülkenin dünya

pazarındaki ihracat performansını bulmak için bu endeksi kullanmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramı, belirli mallarda ülkelerin göreceli ticaret performanslarıyla ilgilidir (Nazır ve Saeed, 2016: 51). Balassa'nın AKÜ endeksi tekstil ve hazır giyim sektörlerinin yanı sıra tarım, otomobil gibi endüstrileri de değerlendirmek için kullanılmaktadır. Nitekim, tarımsal ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüğünü ve rekabet gücünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda Balassa endeksi ve türevleri geniş ölçüde kullanılmaktadır (Laursen, 1998: 1; Bashimov, 2017: 57; Ceylan vd., 2018: 75; Bahta, 2021: 945). Bu çalışmada da AKÜ endeksi kullanılarak Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Bu endeks belirli bir ürünün ülkenin toplam ihracatı içindeki payı ile aynı ürünün toplam dünya ihracatı içindeki payı arasındaki orandır (Batra ve Khan, 2005: 5). AKÜ endeksi belirli bir ülkenin zayıf ve güçlü ihracat sektörlerini ortaya çıkarmakta yardımcı olmakta ve ticaret politikası için çıkarımlar sağlamaktadır (Goyal ve Vajid, 2017: 52; Ahmad vd., 2021: 719-720). Endeks ticaret sonrası verilere dayanmakta olup rekabet gücünün nasıl geliştiğini göstermektedir. AKÜ endeksi matematiksel olarak Şişlik 1'deki gibi ifade edilmektedir:

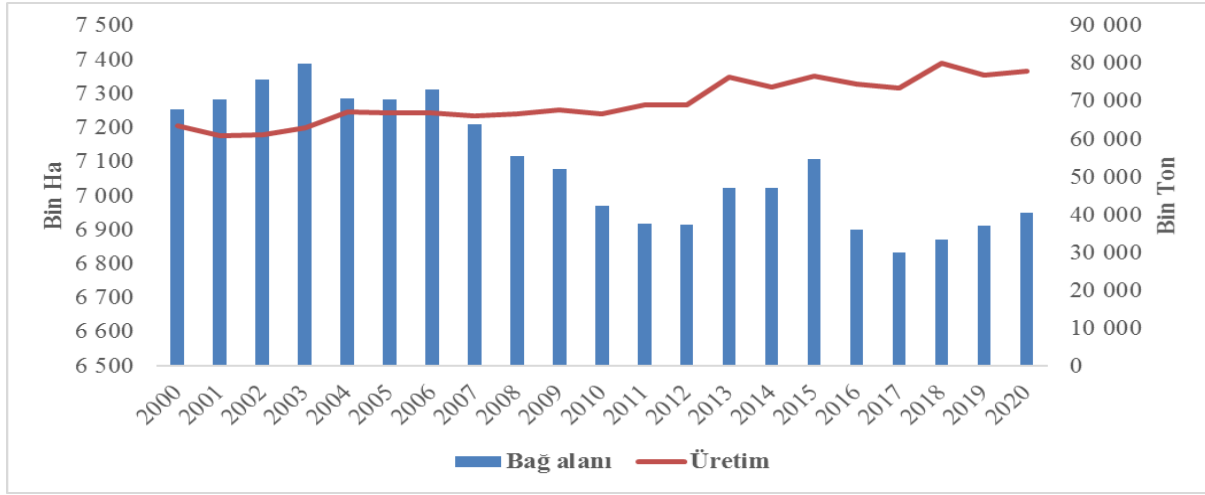
$$AKÜ_{ij} = \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right)}{\left(\frac{X_{wj}}{X_{wt}}\right)} \quad (1)$$

Burada, $AKÜ_{ij}$ 'i' ülkesinin 'j' ürünü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünü, X_{ij} 'i' ülkesinin 'j' ürününün ihracatını, X_{it} 'i' ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} 'j' ürünü dünya ihracatını ve X_{wt} dünya toplam ihracatını ifade etmektedir. AKÜ endeksi 0 ile $+\infty$ aralığında bir değer almaktadır. Eğer $AKÜ > 1$ ise, i ülkesinin j ürününde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. j ürününde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bir ülkenin o üründe ihracat rekabet gücüne sahip olduğu kabul edilmektedir. Eğer $AKÜ < 1$ ise, i ülkesinin j ürününde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı belirtilmektedir. Bu endeks değeri ne kadar büyük ise, karşılaştırmalı üstünlük de (rekabet gücü) o kadar yüksektir (Amighini, 2005: 211; Faichuk vd., 2022: 3). Hinloopen ve Marrewijk'e göre AKÜ endeksi dört kategoride sınıflandırılabilir. Buna göre; $0 < AKÜ \leq 1$ ise ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı, $1 < AKÜ \leq 2$ ise zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, $2 < AKÜ \leq 4$ ise orta düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, $4 < AKÜ$ ise güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirtilmektedir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001: 8).

3. Bulgular

3.1. Dünyada Yaş Üzüm Üretimi ve Ticareti

Günümüzde tarım sektörü, gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun tüm ülkelerde ulusal ekonominin temel sektörünü oluşturmaktadır. Tarım sektörü sadece gıda güvenliğini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda gayrisafı yurt içi hasılanın oluşumuna, iş gücü piyasasının gelişimine ve uluslararası ticarete önemli katkılar sağlamaktadır (Pawlak ve Smutka, 2022: 2). Tarımsal üretim içerisinde önemli bir faaliyet alanı olan bağcılık, dünya genelinde yaygın olarak yetiştiriciliği yapılan meyvelerden biridir. Üzüm, dünya meyve üretimi açısından baskın bir konuma sahip olup küresel meyve üretiminin yaklaşık %16'sını oluşturmaktadır (Nithin, 2016: 143). FAO verilerine göre 2020 yılında dünya genelinde 6,9 milyon hektarlık alandan 78 milyon ton üzüm elde edilmiştir. Son 20 yılda dünya genelinde üzüm ekili alanlarda hafif bir azalma meydana gelmişken, üretim miktarı %22 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde verim %28 oranında artarak 8,7 ton/ha'dan 11,2 ton/ha'a ulaşmıştır (FAO, 2020). Dünya genelinde yetiştirilen üzümün önemli bir kısmı şarap yapımında kullanılmaktadır. Bununla birlikte, üzüm yaş ve kurutulmuş olarak tüketilmektedir. Buna ilaveten, üzümden pekmez, şıra, sirke gibi ürünler elde edilmektedir (Kayalı ve Kalaycı, 2017; Uysal vd., 2017).

Şekil 1: Dünyada Bağ Alanı ve Üzüm Üretiminin Gelişim Seyri

Kaynak: FAO, 2020

Üzüm dünya genelinde yaygın olarak yetiştirilen meyvelerden biridir. Avrupa kıtası dünya üzüm üretiminde ilk sırada yer almaktadır. ABD ve Avustralya yaş üzüm üretiminde önemli paya sahip ülkelerken, Asya ülkeleri ve Güney Yarımküre ülkelerinde de bağcılık hızlı bir gelişme göstermektedir (Dimitrova ve Dimitrov, 2016: 89; Hu vd., 2021: 108). Çin, yılda 14,7 milyon ton üretimi ile dünyanın en büyük üzüm üreticisidir. İtalya, 8,2 milyon ton üzüm üretimi ile ikinci sırada yer alırken, İspanya yılda 6,8 milyon ton üretimle üçüncü büyük üzüm üreticisidir. Bunu sırasıyla Fransa, ABD ve Türkiye takip etmektedir. Tablo 1 incelendiğinde özellikle Çin, Türkiye ve Hindistan'ın üzüm üretim miktarlarında ciddi artışlar sağladığı görülmektedir. Üzüm üretimini artıran diğer ülkeler arasında Şili, Güney Afrika, Brezilya, Özbekistan, Mısır, Avustralya yer almaktadır. Avrupa ülkeleri olan İtalya, Fransa'da ise üzüm üretiminin zamanla aşağı yönlü bir eğilim sergilediği görülmektedir. Son zamanlarda artan maliyet ve azalan karlılık nedeniyle AB ülkelerinde bağ alanları ve üzüm üretimi azalmıştır. ABD, Arjantin'in üretim miktarlarında da ciddi sayılabilecek düşüşler yaşandığı anlaşılmaktadır (Seccia vd., 2015: 132).

Tablo 1: Dünya Üzüm Üretiminde Lider Ülkeler (Bin Ton)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2020
Çin	3.281	5.794	8.135	13.164	14.769
İtalya	8.869	8.553	7.787	7.915	8.222
İspanya	6.539	6.062	6.107	5.799	6.817
Fransa	7.762	6.790	5.893	6.258	5.884
ABD	6.973	7.088	6.777	6.964	5.388
Türkiye	3.600	3.850	4.255	3.650	4.208
Hindistan	1.130	1.564	1.880	2.602	3.125
Şili	1.899	2.250	2.629	2.842	2.772
Arjantin	2.459	2.829	2.619	2.415	2.055

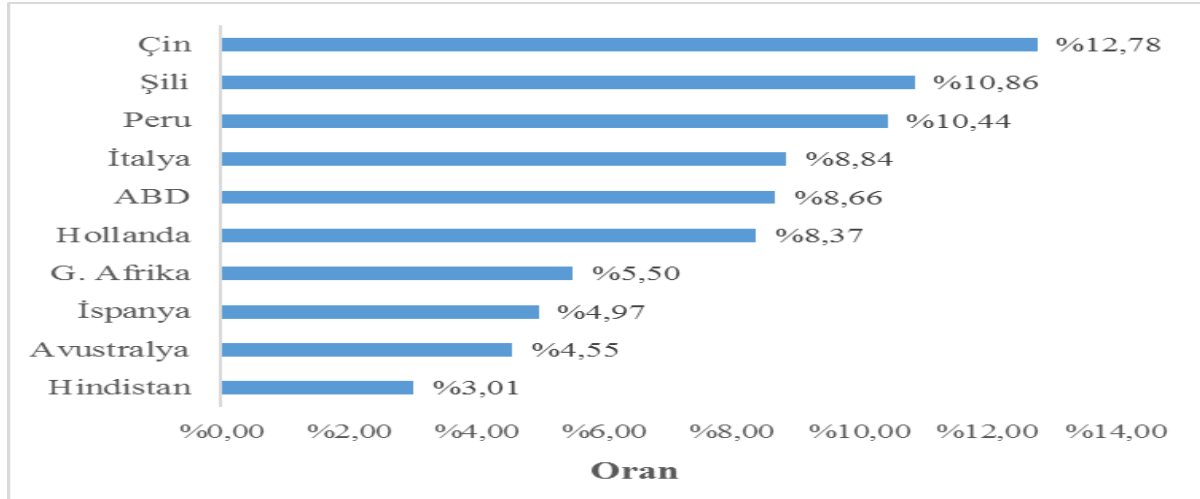
Güney Afrika	1.454	1.682	1.743	2.007	2.028
İran	2.097	2.963	2.369	2.400	1.990
Özbekistan	624	641	987	1.579	1.606
Mısır	1.075	1.391	1.360	1.686	1.586
Avustralya	1.311	2.026	1.684	1.728	1.475
Brezilya	1.024	1232	1.355	1.497	1.435
Dünya	63.552	66.975	66.655	76.520	78.034

Kaynak: FAO, 2020

Üzüm, tüm dünyada önemli bir tarımsal üründür ve dünya tarım ürünleri ticaretinde üzüm ticaretinin payı da artmaktadır. Dünya yaş üzüm ticareti son 20 yılda istikrarlı bir şekilde artış göstermektedir. Artan talep, tüketici zevklerindeki değişimler, pazarlama faaliyetlerindeki gelişmeler, depolama ve lojistikte kaydedilen ilerlemeler dünya üzüm ticaretinin hızla gelişmesinde etkili olmuştur (Dimitrova ve Dimitrov, 2016: 89). 2020 yılında dünya yaş üzüm ihracatı Şili ve Hindistan'ın üretimindeki toparlanma, Peru'nun ihracatındaki artışlar ve Türkiye ile Güney Afrika'da sağlanan üretim artışı sonucu miktar bazında 4,9 milyon ton ve değer bazında ise yaklaşık 9,6 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Dünya yaş üzüm ihracatı ülkeler itibariyle incelendiğinde miktar bazında Şili ilk sırada yer alırken, değer bazında ise Çin ilk sırada yer almaktadır. Çin 2020 yılında 1,2 milyar ABD doları değerinde yaş üzüm ihraç etmiş ve dünya yaş üzüm pazarındaki payı %12,78 olmuştur. Bunu sırasıyla Şili (%10,86), Peru (%10,44), İtalya (%8,84), ABD (%8,66), Hollanda (%8,37) ve Güney Afrika (%5,50) takip etmektedir (WITS, 2020).

Son yıllarda Avrupa ülkelerinin dünya yaş üzüm pazarındaki ticari konumları durgunluk dönemine girmişken (Pisciotta vd., 2022: 2); Çin, Şili, Hindistan, Peru, Cezayir gibi ülkelerin pazardaki payları sürekli artmaktadır. Özellikle Çin ve Peru dünya yaş üzüm pazarındaki payını sürekli artırarak pazardaki yerini daha da sağlamlaştırmaktadır. Günümüzde Çin küresel üzüm ticaretinde en önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. Latin Amerika ülkesi olan Peru'da da son yıllarda yaş üzüm üretimi ve ihracatı ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2000'li yıllarda Peru'nun üzüm ihracatı neredeyse hiç yok iken, 2020 yılında 991 milyon ABD doları değerinde 415 bin ton üzüm ihraç etmiştir (FAO, 2020). Peru'nun kuzey ve güney kıyı bölgeleri üzüm üretiminin gelişmesine önemli katkı sağlayan bölgelerdir. Yeni bağ alanlarının artması ile üzümün denizaşırı pazarlara daha cazip fiyattan sunulması, AB ülkeleri, ABD ve Çin ile imzalanan ticaret anlaşmaları sonucu Peru'nun yaş üzüm ihracatında önemli artışlar elde edilmiştir (Lazo Calanche vd., 2020: 348). Son dönemlerde ülkeler arasında imzalanan ticaret müzakereleri ile ticaret anlaşmalarının sayısında önemli artışlar olduğu görülmektedir. Bu durum ülkeler arasındaki ticaretin giderek daha da yoğunlaşmasına neden olmakta (Irshad ve Xin, 2014: 1) ve üretici ülkeler arasında yoğun bir rekabeti de beraberinde getirmektedir.

Şekil 2: Dünya Yaş Üzüm İhracatında Öne Çıkan Ülkeler

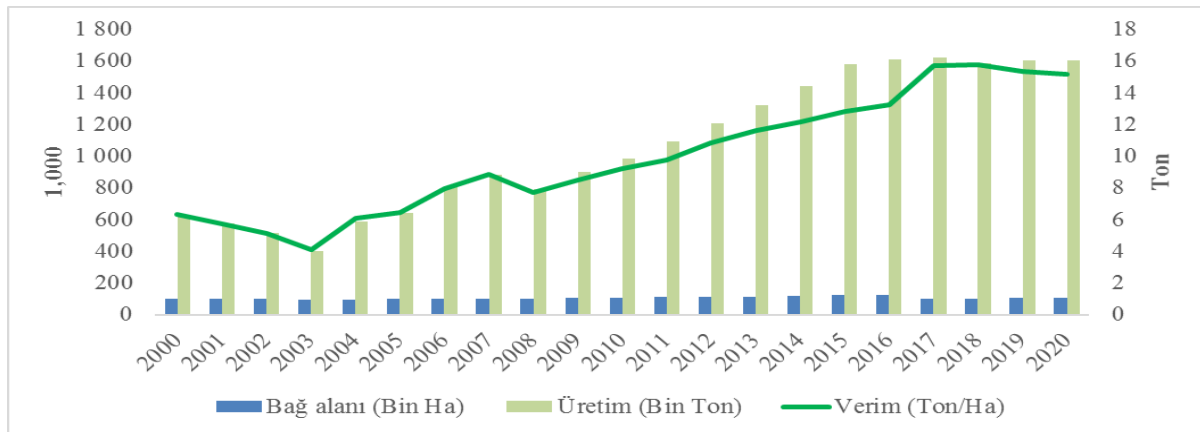

Kaynak: FAO, 2020

3.2. Özbekistan'da Üzüm Üretimi ve Dış Ticareti

Bağcılık yüzyıllardır Özbek halkının önemli uğraş alanı ve geçim kaynağı olmuştur (Makhmudova, 2021: 91). Günümüzde üzümün, istihdam ve dış ticarete olumlu katkıları dikkate alındığında Özbekistan ekonomisi için de önem arz eden meyvelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Özbekistan coğrafi konumu gereği Modern İpek Yolu projesinin güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip ülkedir (Budulgan, 2020: 167). Bu durum ülkenin üzümü daha geniş pazarlara ulaştırma imkânı sunmaktadır. Özbekistan'da sahip olduğu agro-ekolojik koşullar ve toprak yapısı gereği çok çeşitli üzümler yetiştirilebilmektedir. Mevcut durumda ülke genelinde 150 çeşit üzüm yetiştirilmektedir (Kayalı ve Kalaycı, 2017: 93). Son 20 yılda Özbekistan dünya üzüm üretimindeki payını sürekli artıran ülkelerden biri olmuştur. Özbekistan'ın dünya üzüm üretimindeki payı 2000'li yıllarda %1'in altında seyrederken, 2020 yılına gelindiğinde ise bu oran %2'ye ulaşmıştır. 2020 yılında Özbekistan'da 105 bin hektarlık alanda üzüm yetiştiriciliği yapılmış ve 1,6 milyon ton yaş üzüm elde edilmiştir. Mevsimsel faktörler ile bağ alanlarının bazı yıllarda azalış göstermesi sonucu üzüm üretiminde hafif bir dalgalanma göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, 2000-2020 yılları arasında bağ alanları %7 oranında artarken, verimde %80'lere varan artış elde edilmiştir. Dolayısıyla üzüm üretimindeki artışın daha çok üzüm verimindeki artıştan ileri geldiği söylenebilir. Mevcut durumda Özbekistan'da üzüm verimi hektara yaklaşık 15,1 tondur (FAO, 2020). Geçen süreçte bağ alanlarında ve verimde elde edilen artışlar bağcılık sektörünü Özbekistan'da kırsal ve bölgesel kalkınmayı teşvik eden önemli bir alt sektör haline getirmiştir. Nitekim bağcılık katma değeri yüksek olan tarımsal faaliyetlerden biridir.

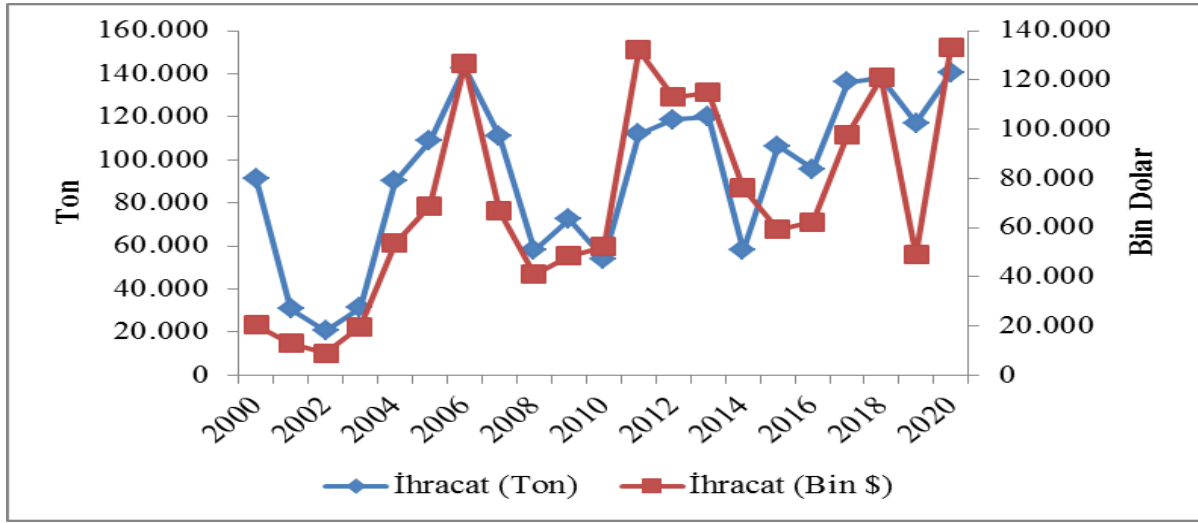
Şekil 3: Özbekistan'da Üzüm Üretiminin Gelişim Seyri

Kaynak: FAO, 2020

Üzüm üretiminin son 20 yıldaki gelişim seyri incelendiğinde yerel talebin ihtiyacını karşılamış ve aynı zamanda tarımsal ihracatın büyümesine katkıda bulunmuştur. Yaş üzüm ihracatı 2020 yılında 133 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiş ve bu değer 20 yıl önceki yaş üzüm ihracatından 10 kat daha yüksektir (Anonim, 2021). Üretim hacmindeki artışlar Özbekistan'ın yaş üzüm ihracat potansiyelini artırmaya ve dünya yaş üzüm pazarındaki konumunu daha da güçlendirmeye olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatının gelişimi incelendiğinde önemli dalgalanmalar olduğu görülmektedir. İhracatın dalgalanmasında üretim aşamasında zaman zaman karşılaşılan olumsuz hava olayları, hastalık veya zararlılar, iktisadî ve siyasî krizler gibi pek çok faktörler etkili olabilmektedir. Ayrıca, ülke genelinde modern soğuk hava depolarının yeterli düzeyde olmamasından dolayı yaş üzümün dayanıklılığı azalmakta ve bu da ihracatta birtakım güçlükler yaşanmasına neden olmaktadır (Azizov ve Toshmatov, 2022: 1-6). Bununla birlikte, üretim hacmindeki artışa paralel olarak Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatından önemli miktarda döviz kazanma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Zira Özbek üzümleri fiyat ve tat özellikleri açısından rekabet avantajına sahiptir.

Şekil 4: Özbekistan'da Üzüm İhracatının Gelişim Seyri

Kaynak: FAO, 2020

Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatının ülkelere göre dağılımı incelendiğinde başta Rusya Federasyonu olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkelerin, ülkenin en büyük ihracat pazarını oluşturduğu görülmektedir. 2020 yılında yaş üzüm ihracatının %34'ü Rusya Federasyonu'na gerçekleştirilmiştir. Bunu Kırgızistan (%23), Kazakistan (%21) ve Çin (%8) izlemektedir. Rusya Federasyonu'nun büyük bir tüketici pazar konumuna sahip olması ve iki ülke arasındaki mevcut ekonomik ve ticari bağlar Özbek üreticilerin Rusya pazarına yönelmesinde en önemli etkenlerdir (Anonim, 2017).

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Özbekistan için BDT ülkeleri dışında önemli bir potansiyel pazar konumundadır. Üzüm, Avrupa'da muzdan sonra en çok talep edilen ve tüketilen meyvelerden biridir. Avrupa'da azalan üretim nedeniyle üzüm ithalatı her geçen yıl artış göstermektedir. Avrupa ülkeleri 2015 yılında 600 bin ton yaş üzüm ithal etmişken, 2020 yılında 700 bin tonun üzerinde yaş üzüm ithal etmişlerdir. Bu, ithalatın yılda %3 ile %4 oranında artması anlamına gelmektedir (CBI, 2021). Avrupa pazarında üzüme olan yüksek talep, Özbekistan'ın ihracatını artırması için önemli bir fırsat sunmaktadır. Artan ekonomik potansiyele sahip diğer olası pazarlar arasında başta Çin, Güney Kore, Japonya, BAE, Suudi Arabistan, Kuveyt olmak üzere Uzak Doğu Asya ve Orta Doğu pazarları da bulunmaktadır.

3.3. Özbekistan'ın Üzüm Ticaretinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü

Küresel ticarete katılım sürecinde ülkelerin rekabet edebilirlik seviyelerinin değerlendirilmesi önem arz eden konulardan biridir. Bu bölümde Özbekistan'ın yaş üzüm pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğü seçilmiş ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Analiz aşamasında çalışmanın yöntem kısmında bahsedilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksinden yararlanılmıştır. Tablo 2'de seçilmiş üretici ülkelerin yaş üzüm ihracatındaki AKÜ endeks değerleri

sunulmaktadır. Buna göre, araştırmaya dâhil edilen ülkelerin üzüm ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. 2020 yılında en yüksek AKÜ endeks değerine sahip ülke Peru (AKÜ=47,11) olmuştur. Buradan da Peru'nun yaş üzüm ihracatında çok güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde yaş üzüm Peru'nun önemli tarımsal ihraç ürünlerinden biridir. Son yıllarda AB ülkeleri ile Çin'in yaş üzüm talebindeki artışa paralel olarak Peru'nun söz konusu pazarlara yönelik ihracatı da artış göstermektedir (Uysal vd., 2017: 12).

AKÜ endeks değerlerine göre, Şili ve Özbekistan da yaş üzüm ihracatında oldukça güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. İtalya, Hollanda ve İspanya orta düzeyde, Türkiye, ABD, Hindistan ve Çin'in ise zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir. Yıllar itibariyle incelendiğinde Özbekistan'ın AKÜ değerleri aşırı dalgalı bir eğilim sergilediği görülmektedir. Peru, Hollanda ve Çin'in AKÜ değerleri istikrarlı bir şekilde artış gösterirken, Şili, Türkiye, İtalya ve ABD'nin AKÜ değerlerinde ise azalma söz konusudur. Benzer araştırmalar sonucunda da Türkiye'nin yaş üzüm pazarındaki rekabet gücünün zamanla azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır (Bashimov, 2017; Ceylan vd., 2018).

Özbekistan dünya üzüm pazarında Çin, Türkiye, Hindistan, Mısır, Cezayir gibi diğer ihracatçı ülkelerin zorlu bir rekabetiyle karşı karşıyadır. Özellikle, Çin bağ alanlarını sürekli olarak artırmış ve dünya üzüm üretim ve ihracatında lider ülke konumuna yükselmiştir (Seccia vd., 2015: 132). Günümüzde Avrupa pazarı Özbek üzümü için önemli potansiyel pazar olarak dikkat çekmesine rağmen coğrafi koşullar, nakliye maliyetleri ve kalite standartlarındaki yetersizlikler göz önüne alındığında mevcut durumda Özbekistan'ın Avrupa pazarında İtalya, Türkiye, Mısır, Yunanistan gibi diğer üzüm ihracatçıları ile rekabet şansının düşük olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Özbekistan'ın 2020 yılında AB'nin Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi içerisinde "GSP+" programı ile 2021 yılında İngiltere'nin "GSP Gelişmiş Çerçeve" programı kapsamında yararlanıcı ülke statüsünü kazanması ülkeye önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim söz konusu programlar Özbekistan'ın meyve ve sebzeler dâhil birçok ürünleri AB ülkelerine ve İngiltere'ye gümrüksüz ihraç etme imkânı sunmaktadır. Bu da Özbekistan'ın gelecekte Avrupa pazarına yönelik üzüm ihracat hacmini önemli ölçüde artırmasına, ihracat pazarının çeşitlendirilmesine ve Avrupa pazarında rekabet gücünü artırmasına imkân sağlayacaktır.

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelerin Yaş Üzüm İhracatında AKÜ Endeks Değerleri

Yıllar	Özbekistan	Türkiye	Hollanda	Şili	Çin	İtalya	ABD	Peru	İspanya	Hindistan
2001	10,02	2,58	1,19	62,00	0,61	5,35	1,61	4,19	1,96	0,68
2002	7,14	2,17	1,52	90,29	0,61	4,05	1,70	5,61	2,19	0,84
2003	12,69	2,59	2,03	78,24	0,27	4,28	1,70	6,16	2,30	0,98
2004	30,65	3,58	2,17	49,63	0,26	3,80	2,01	4,73	1,77	0,70
2005	33,38	3,26	2,16	41,19	0,25	4,01	2,02	5,38	2,17	1,13
2006	59,55	2,95	2,80	38,29	0,23	3,59	1,44	6,25	2,69	1,32
2007	20,77	3,41	2,73	40,15	0,21	3,94	1,70	6,03	2,30	1,15
2008	10,16	3,66	3,35	42,80	0,26	4,43	1,72	7,81	2,74	1,42
2009	9,02	3,33	3,14	45,55	0,43	3,16	1,57	11,11	2,22	0,85
2010	9,74	4,35	3,11	45,95	0,40	4,04	1,58	12,63	2,57	1,13

2011	22,86	3,37	3,21	46,77	0,54	3,99	1,59	16,10	2,81	0,67
2012	21,19	2,72	3,29	47,58	0,65	3,93	1,61	20,16	2,43	1,16
2013	19,18	2,78	3,31	49,94	0,59	3,76	1,64	24,84	2,45	1,37
2014	13,40	2,89	2,95	48,05	0,69	3,39	1,51	39,62	2,57	1,68
2015	9,98	2,07	2,96	45,96	1,02	3,30	1,28	44,93	2,50	0,98
2016	10,46	1,49	3,07	49,08	0,98	3,27	1,28	37,15	2,33	1,71
2017	15,92	2,54	3,39	37,43	0,99	3,47	1,19	30,15	2,21	1,90
2018	19,10	1,59	3,70	35,94	0,94	3,21	1,23	37,89	2,62	1,88
2019	14,45	1,75	3,24	34,52	1,17	2,79	1,10	40,98	2,14	2,00
2020	16,24	1,71	3,20	27,06	1,13	3,06	1,06	47,11	2,78	1,91

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Özbekistan, Orta Asya bölgesinin en büyük üzüm üretici ülkesidir. Özbekistan doğal kaynakları ve uygun iklim koşulları ile üzüm üretimi açısından geniş bir potansiyele sahiptir. Son 20 yılda Özbekistan, yaş üzüm üretim ve ihracatında etkileyici bir ilerleme kaydetmiştir. İncelenen dönemde ülkenin üzüm ihracatı 20 milyon ABD doları seviyesinden 130 milyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Özbekistan'ın AKÜ endeks değeri 2001 yılında 10 seviyesinde iken, ilerleyen yıllarda endeks değeri genel olarak artış göstermiş ve 2020 yılında endeks değeri 16,24 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda Özbekistan'ın yaş üzüm ihracatında çok yüksek bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İncelenen dönemde üzüm üretim ve ihracat hacmindeki artışlar ülkenin önemli bir ihracat potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Mevcut veriler yakın gelecekte ihracat hacimlerindeki artış trendinin devam edeceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, yerel üzüm çeşitlerinin geliştirilmesi, ulusal markaların oluşturulması ve yeni pazarlara erişim gibi konularda istenilen performansın elde edildiği söylenemez. Bu bağlamda uluslararası yaş üzüm pazarında mevcut rekabet koşulları altında ihracatın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için bir dizi program ve faaliyetlerin hayata geçirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Özbekistan'ın küresel pazarlarda rekabet edebilmesi için verimli üretim sistemleri geliştirmesi, uzun vadede müşterileri çekmek için üretim maliyetini düşürmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Özbekistan'da bağıcılığın daha rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması için uygulanacak politikaların temel olarak üretimde verimliliği artırmaya, üretim maliyetini düşürmeye, finansal destekleri artırmaya ve paydaşlar arasındaki işbirliği geliştirmeye odaklanması gerekmektedir. Üzüm üretim hacmindeki artış, bağ alanları genişletilerek veya verim artırılarak sağlanabilir. Ancak, tarım alanlarının sınırlı olması ve artırılamayacağı için üretim artışının sağlanabilmesi için verimin artırılması üzerine odaklanılmalıdır. Üretimde verim artışı ile birlikte ürün kalitesinin de artırılması rekabet gücü açısından önem arz eden bir husustur. Son zamanlarda dünya üzüm pazarında rekabet üstünlüğünün sağlanmasında fiyat dışı unsurlar (kalite, marka, reklam vb.) giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda kalıcı pazarların oluşturulması için ürün ve ülke markasının oluşturulmasına yönelik çalışmalar desteklenmelidir. Ayrıca, tarım işletmelerinin mekanizasyon düzeyinin artırılması ile verimlilik artırılabilir, işgücü maliyetinde tasarruf sağlanabilir ve işletmelerin karlılığı artırılabilir (Sultanov vd., 2021: 5-6; Liao vd., 2022: 12-13).

Dış ticarete istenilen düzeye ulaşılması ve rekabetçilik düzeyinin artırılması için ihracata yönelik üretimin teşvik edilmesi gerekmektedir. Üzüm üretiminin sürekli artış göstermesine rağmen Özbekistan'ın dünya yaş üzüm pazarından aldığı pay oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Üzüm ihracatında rekabet gücünü artırmak için kümelenme, iyi tarım uygulamaları, organik tarım gibi gelişmiş entegre tarım sistemlerinin üreticilere tanıtılması, üreticilerin girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi, sektör paydaşları arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi, bağıcılığın geliştirilmesine yönelik devlet destekli eğitim ve yayım hizmetlerinin hayata geçirilmesi büyük bir önem arz etmektedir (Anorboeva, 2022: 29).

Dış pazarlarda rekabet avantajı açısından önemli bir diğer husus da ihracatın ülke bazında çeşitlendirilmesidir. İhracatta ülke bazında yoğunlaşma düzeyinin yüksek olması gelişmekte olan ülkeleri dış şoklara veya krizlere karşı daha kırılgan hale getirdiği çeşitli araştırmalarda belirtilmektedir (Nugroho ve Lakner, 2022: 181). Ayrıca, pek çok iktisatçı ve politikacılar ihracatta pazar çeşitlendirmenin ekonomik büyümeyi artırmada önemli bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ihracatta pazar çeşitlendirme politikaları uygulamaktadırlar. Nitekim yapılan bilimsel araştırmalar da ihracat pazarının çeşitlendirilmesinin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için faydalı olduğunu ortaya koymaktadır (Matthee vd., 2016: 249). Bu bağlamda, ihracatta pazar ile ilgili ve diğer riskleri önemli ölçüde azaltan ihracat coğrafyasının genişletilmesi büyük önem arz etmektedir (Sirojiddinov, 2019: 270). Ancak, yeni pazarlar bulmak gelişmekte olan ülkeler için temel zorluklardan biri olup yeni pazarlara ulaşmak için kapsamlı bir programın geliştirilmesi gerekmektedir (Mamadjanova, 2017: 334). Mevcut durumda BDT ülkelerinin Özbek üzümünün en çok ihraç edildiği ülkeler olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelere ihraç edilen üzümün fiyatı gelişmiş ülke pazarlarında gerçekleşen fiyatların çok altında kalmaktadır. Bu durum ülkenin ihracatında belirgin kayıpların yaşanmasına neden olabilmektedir. Özbekistan'ın AB ülkeleri, Japonya, Güney Kore gibi gelişmiş pazarlara yönelik ihracat potansiyeli bulunmaktadır. Ancak, söz konusu gelişmiş ülke pazarlarına yönelik ihracatta bir dizi zorluklar bulunmaktadır. Özbekistan'da ihracata yönelik sertifika alma sürecinin oldukça maliyetli olması, nakliye maliyetlerinin yüksek olması, nakliye süresinin uzun olması, ihracata yönelik bürokratik işlemlerin fazlalığı ve diğer birçok faktörler yaş üzüm ihracatını olumsuz etkileyen önemli etmenlerdir (Umarkhodjaeva ve Sadriddinova, 2019: 37; Nazirova vd., 2021: 313-314). Söz konusu sorunların giderilmesi için ilgili kurumlar tarafından önlemler alınmaz ise önümüzdeki dönemlerde Özbekistan'ın yaş üzüm pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğü sekteye uğrayabilir.

Kaynakça

- Ahmad, B., Anwar, M., Badar, H., Mehdi, M. ve Tanveer, F. (2021). Analyzing export competitiveness of major fruits and vegetables of Pakistan: An application of revealed comparative advantage indices. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences*, 58(2), 719-730.
- Amighini, A. (2005). China in the international fragmentation of production: Evidence from the ICT industry. *The European Journal of Comparative Economics*, 2(2), 203-219.
- Anonim. (2017). CTJ assessment series part IV: Value chain analysis report, USAID Competitiveness, Trade, and Jobs Activity in Central Asia.
- Anonim. (2021). Socio-economic situation in the Republic of Uzbekistan. State Committee of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan.
- Anorboeva, B. D. (2022). Economic and statistical analysis of fruit and vegetable exports in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Economic and Business Review*, 10(5), 28-30.
- Arısoy, H. (2020). Impact of agricultural supports on competitiveness of agricultural products. *Agricultural Economics – Czech*, 66(6), 286-295.
- Azizov, A. Sh. ve Toshmatov, B. A. (2022). Methods for comparing and improving the quality of local storage of grapes in Uzbekistan, *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*, 1068 (2022), 1-7.
- Bahta, Y. T. (2021). Competitiveness of South Africa's agri-food commodities. *AIMS Agriculture and Food*, 6(4), 945-968.
- Balassa, B. (1965), Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Bashimov, G. (2017). Türkiye'de üzüm üretimi ve ihracat performansı. *U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 57-68.
- Batra, A. ve Khan, Z. (2005). Revealed comparative advantage: An analysis for India and China. *Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No: 168*.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 4(2), 175-186.
- Budulgan, S. A. (2020). Özbekistan'ın jeopolitik önemi. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 167-183.
- CBI. (2021). The Netherlands Ministry of Foreign Affairs, Erişim adresi: <https://www.cbi.eu/market-information/fresh-fruit-vegetables/table-grapes/market-potential>
- Ceylan, R. F., Sayın, C., Özkan, B., Akpınar, M. G. ve İlbasmış, E. (2018). Comparative advantage analysis for Turkish grape and cherries export market. *International Journal of Agriculture, Forestry and Life Science*, 2(2), 75-86.
- Dimitrova, D. ve Dimitrov, V. (2016). Opportunities for table grapes production development in Bulgaria in the conditions of CAP 2014-2020. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 16(4), 89-96.
- El-Sawalhy, H., Abou El-Azayem, M. G. M. ve Zaghoul, E. A. (2008). Analysis of Egyptian grapes market shares in the world markets. *Eurasian Journal of Agricultural & Environmental Sciences*, 3(4), 656-662.
- Faichuk, O., Voliak, L., Hutsol, T., Glowacki, S., Pansyr, Y., Slobodian, S., Szlag-Sikora, A. ve Gródek-Szostak, Z. (2022). European green deal: Threats assessment for agri-food exporting countries to the EU. *Sustainability*, 14(7), 1-17.
- FAO. (2020). Crops and livestock products. Erişim adresi: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>
- FAO. (2021). Food and Agriculture Organization of the United Nations. Erişim adresi: www.fao.org
- Goyal, K. A. ve Vajid, A. (2017). Revealed comparative advantage of India's rice export with selected countries (A case study). *Pacific Business Review International*, 9(9), 51-56.

- Granabeter, D. (2016). Revealed comparative advantage index: an analysis of export trade in the Austrian district of Burgenland. *Review of Innovation and Competitiveness*, 2(2), 97-114.
- Hinloopen, J. ve Van Marrewijk, C. (2001). On the empirical distribution of the Balassa index. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 137(1), 1-35.
- Hu, D., Xu, Q. ve Wang, Y. (2021). The current state of the vitivincultural sector in Mainland China. *Revista de Estudos AntiUtilitaristas e PosColonias*, 11(2), 92-143.
- Intracen. (2021). International Trade Centre. Erişim adresi: www.intracen.org
- Irshad, M. S. ve Xin, Q. (2014). A new perspective of the China-ASEAN free trade area and the story of top ten products. *European Journal of Business and Management*, 6(18), 1-8.
- Jalata, D. H. (2021). Competitiveness and determinants of coffee export in Ethiopia: An analysis of revealed comparative advantage and autoregressive distributed lag model. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 12(5), 43-62.
- Kayalı, H. ve Kalaycı, M. (2017). Orta Asya Cumhuriyetleri’nde üzüm yetiştiriciliği. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 87-105.
- Laursen K. (1998). Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization, Danish Research Unit for Industrial Dynamics, Working Paper No: 98-30.
- Lazo Calanche, M. E. L., Coca González, D. V., Venegas Rodriguez, P. B. ve Santillán Zapata, N. A. (2020). Competitive dynamics of Peruvian grapes in the United States and the Netherlands markets. *Research in World Economy*, 11(6), 348-361.
- Liao, W., Zeng, F. ve Chanieabate, M. (2022). Mechanization of small-scale agriculture in China: lessons for enhancing smallholder access to agricultural machinery. *Sustainability*, 14(13), 1-21.
- Makhmudova, M. J. (2021) Prospects for viticulture in the new Uzbekistan. *Theoretical & Applied Science*, 8(100), 90-92.
- Mamadjanova, T. (2017). Uzbekistan’s agricultural export competitiveness in Russia. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 5(5), 327-335.
- Matthee, M., Idsardi, E. ve Krugell, W. (2016). Can South Africa sustain and diversify its exports? *South Africa Journal of Economic and Management Sciences*, 19(2), 249-263.
- Munir, K. ve Sultan, M. (2019). Export competitiveness with border-sharing countries: an assessment of Pakistan. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 29(2), 96-118.
- Mushair, H., Muruganathi, D. ve Rohini, A. (2020). Export performance and trade direction of fresh and dried grapes (raisin): Evidence from Afghanistan. *Journal of Economics, Management and Trade*, 26(4), 37-44.
- Narayan, S. ve Bhattacharya, P. (2019). Relative export competitiveness of agricultural commodities and its determinants: Some evidence from India. *World Development*, 117, 29-47.
- Nazır, S. ve Saeed, S. (2016). Analysing export performance of different agriculture sectors of Pakistan. *Research Journal Social Sciences*, 5(2), 47-59.
- Nazirova, R. M., Akhmadjonova, M. M. ve Usmonov, N. B. (2021). Analysis of factors determining the export potential of vine and wine growing in the Republic of Uzbekistan. *International Virtual Conference On Innovative Thoughts, Research Ideas and Inventions in Sciences*, Newyork, USA.
- Nithin, K. N. (2016). Production and export performance of grapes from India: An econometric analysis. *Research Journal of Agricultural Sciences*, 7, 143-146.
- Nugroho, A. D. ve Lakner, Z. (2022). Impact of economic globalisation on agriculture in developing countries: A review. *Agricultural Economics – Czech*, 68(5), 180-188.
- Pawlak, K. ve Smutka, L. (2022). Does Poland’s agri-food industry gain comparative advantage in trade with non-EU countries? Evidence from the Transatlantic Market. *Plos One*, 17(9), 1-32.

- Pisciotta, A., Barone, E. ve Di Lorenzo, R. (2022). Table-grape cultivation in soil-less systems: A review. *Horticulturae*, 8, 1-26.
- Safeer, A. A., He, Y., Abrar, M. ve Ullah, A. (2019). Diagnostics of the challenges and potential solutions to improve export competitiveness in international markets: The case of Pakistani Readymade Garments Industry. *Journal of Competitiveness*, 11(3), 128-143.
- Seccia, A., Santeramo, F.G. ve Nardone, G. (2015). Trade competitiveness in table grapes: A global view. *Outlook on Agriculture*, 44(2), 127-134.
- Seyidoğlu, H. (1996). Uluslararası iktisat, teori, politika ve uygulama. 11. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası ticaret. 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2923.
- Sinanan, D. ve Hosein, R. (2012). Transition probability matrices and revealed comparative advantage persistence in a small hydrocarbon-based economy. *The West Indian Journal of Engineering*, 23(1/2), 16-29.
- Sirojiddinov, K. (2019). Developing the food orientation of agricultural production and the need to develop agromarketing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(79), 268-272.
- Sultanov, B., Amirov, L., Askarova, M., Rakhmankulova, B. ve Tosheva, M. (2021). Agriculture of the Republic of Uzbekistan after the peak of the pandemic. *Web of Conferences*, 244, 1-7.
- Umarchodjaeva, M. G. ve Sadridinova, N. Z. (2019). Export potential development and export diversification of fruit and vegetable products in Uzbekistan's economy. *International Journal of Research in Management & Business Studies*, 6(1), 35-37.
- Utkulu, U. ve Seymen, D. (2004). Revealed comparative advantage and competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15. *European Trade Study Group 6th. Annual Conference*, Nottingham.
- Uysal, H., Can Ağırbaş, N. ve Saner, G. (2017). Türkiye'de sofralık üzüm dışsattımına ilişkin temel yaklaşımlar ve hedefler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 22(1), 11-17.
- Uzstat. (2021). Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. Erişim adresi: www.stat.uz
- WITS. (2020). World Integrated Trade Solution (WITS). Erişim adresi: <https://wits.worldbank.org/>

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Güçgeldi Bashimov). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir; veri toplama/işleme; analiz; yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme Güçgeldi Bashimov (katkı oranı %100) tarafından yapılmıştır. Yazar makalenin yayımlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.